

Тема 3. Основні напрямки здійснення соціальної політики держави в контексті соціальної економіки

1. Конституційні основи формування соціальної політики в Україні. Сутність соціальної політики.
2. Нормативно-правові акти, що визначають сферу діяльності соціальної політики.
3. Інституційне забезпечення соціальної політики.
4. Інструменти соціальної політики.

1. Конституційні основи формування соціальної політики в Україні

Вихідною нормою і одночасно базовим конституційним принципом, який закладає основу регулювання соціальних відносин є проголошення України соціальною державою. Соціальна держава являє собою таку державу, метою якої є створення всіх можливих умов для реалізації соціальних, економічних та культурних прав, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди у суспільстві.

Державу можна вважати соціальною, якщо в ній явно і на належному рівні визнані, закріплені та гарантовано забезпечені соціальна орієнтація економіки, політики, права; основні соціальні права і свободи людини; механізми соціальної солідарності та соціальної справедливості; гідний рівень життя та вільний розвиток людини; заходи щодо запобігання соціальній нерівності; заходи для «вирівнювання» соціальної нерівності, яка виникла; достатній рівень соціальної підтримки, допомоги та захисту людини; спеціальні заходи підтримки соціально незахищених верств суспільства.

Перелік соціальних прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України:

- ✓ право на вільний розвиток особистості (ст. 23);
- ✓ рівність конституційних прав і свобод громадян, неможливість привілеїв чи обмежень за ознаками соціального походження та майнового стану (ст. 24);
- ✓ права власності (ст. 41);
- ✓ право на підприємницьку діяльність (ст. 42);
- ✓ право громадян на працю, належні, безпечні і здорові умови праці (ст. 43);
- ✓ право на відпочинок (ст. 45);
- ✓ право на соціальний захист (ст. 46);
- ✓ право на житло (ст. 47);
- ✓ право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
- ✓ право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- ✓ право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52);
- ✓ право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі Збройних Сил України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17) тощо.

Конституційні принципи публічного управління в соціальній сфері:

1) Грунтування Конституції України (1996 р.) на Декларації про державний суверенітет (1991).

2) Визнання державою пріоритету прав і свобод людини як вищої соціальної цінності;

3) Визначення пріоритету загальнолюдських цінностей, зокрема:

- соціальна справедливість
- демократизації суспільства

4) Пряма дія норм Конституції України.

5) Стабільність Основного закону України.

6) Участь громадян в публічному управлінні.

Важливою складової соціальної економіки є **соціальна політика**, яка втілюється в життя через соціальні програми і реалізує на практиці відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення. У соціальній політиці ключову роль відіграє держава.

Соціальна політика держави – один з напрямів її діяльності з регулювання соціально-економічних умов життя суспільства. Її **сутність** полягає в підтримці відносин як між соціальними групами, так і всередині них, забезпеченні умов для підвищення добробуту, рівня життя членів суспільства. Соціальна політика держави **спрямована** на створення соціальних гарантій щодо формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві. Завдяки такій політиці розвинені держави уникають наростання суперечностей між соціальними групами населення, плекаючи тенденцію до співпраці, до соціального партнерства.

Соціальна політика поряд з економічною, є важливою складовою внутрішньої політики держави. Подеколи неможливо чітко визначити ступінь впливу соціальної та економічної політики щодо багатьох питань. Реалізація соціальних заходів залежить від стабільності функціонування економічної системи. Політика економічного зростання може бути результативною лише за умови істотного посилення дієздатності держави, ефективного виконання нею своїх функцій. Зміцнення держави потрібне для істотного посилення її впливу на розвиток соціальної сфери. *Соціальний підхід* передбачає, що суспільство повинно гарантувати кожному громадянину дохід, не нижчий межі малозабезпеченості. *Економічний підхід* означає, що суспільство бере на себе зобов'язання створити умови кожному члену суспільства для вияву активності й отримання прибутку. Обидва підходи характеризують показники результативності соціальної політики або характеристики рівня життя населення. Таким чином, простежується тісний зв'язок між економічною та соціальною політикою держави. Виходячи з нього можна об'єднати ці поняття: **соціально-економічна політика держави** зосереджується на політичній стабільності суспільства, зміцненні демократичних принципів його організації, розгортанні приватної ініціативи та підприємницької активності населення, формуванні надійної соціальної бази для забезпечення високого рівня життя населення.

Роль держави полягає в *перерозподілі* через бюджет значної частини національного доходу, в спрямуванні коштів на розвиток інфраструктури та надання соціальної підтримки найбільш вразливим верствам населення.

У вузькому розумінні **соціальна політика** – це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. У такому аспекті соціальна політика передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних, зокрема ринкових, ризиків і формування соціальних стандартів. **Соціальна політика** (у широкому розумінні) – *це система управлінських, регулятивних, організаційних рішень і дій, а також*

цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному історичному етапі його розвитку та знаходить втілення в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб та інтересів людини в суспільстві. Виходячи з історичного досвіду слід зазначити, що соціальна політика має конкретний історико-еволюційний характер. Кожній суспільно-економічній формації притаманний свій тип соціальної політики.

Узагальнюючи різні підходи, слід уточнити, що **соціальна політика** – це соціально орієнтована система заходів, здійснюваних на **макро-, мезо- та мікрорівнях**, спрямована на забезпечення права кожного громадянина на гідний життєвий рівень.

Метою соціальної політики є створення умов для розвитку й оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого соціального потенціалу людини, особистості, а саме:

- ✓ подолання соціальної напруги;
- ✓ досягнення рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, злагоди, добробуту в суспільстві;
- ✓ забезпечення мінімального рівня соціального захисту.

Об'єктом соціальної політики є людина з її матеріальними та соціальними потребами. Особливий наголос ставиться на окремих особах або групах осіб, які потребують певної соціальної підтримки (немічні, хворі, з інвалідністю, непрацездатне населення, пенсіонери, діти-сироти та інші соціально вразливі верстви населення). Також (у більш широкому розумінні) об'єктом соціальної політики можна вважати суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Суб'єктами соціальної політики є:

- держава, державні відомства й установи;
- органи місцевого самоврядування;
- громадські, релігійні, благодійні чи інші недержавні об'єднання;
- комерційні структури та бізнес;
- суспільство, політичні партії, громадські організації тощо.

Головним суб'єктом соціальної політики є держава. Роль держави як суб'єкта соціальної політики полягає в:

- створенні соціальних гарантій,
- формуванні економічних стимулів для участі в суспільному виробництві.

Держава як координуючий суб'єкт соціальної політики виконує функції гаранта, регулятора, захисника, контролера тощо.

Держава є гарантом прав і свобод громадян, що є вкрай важливим для реалізації людиною свого трудового потенціалу. Держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів (прожитковий мінімум, мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат).

Держава виступає як незалежний регулятор соціально-трудових відносин, установлюючи правові рамки, які захищають права працівників. Держава повинна здійснювати свою регулятивну діяльність щодо соціального розвитку за допомогою створення відповідних економічних, соціально-політичних і духовних передумов з метою розширення соціального потенціалу як суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема.

Держава здійснює фінансове регулювання місцевого самоврядування з метою надання державних соціальних гарантій на основі нормативів витрат. Цільова державна підтримка здійснюється з метою вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо забезпечення державних соціальних гарантій.

Держава захищає соціальні права громадян, зокрема право на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

З метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінювання ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний *державний моніторинг (контроль)* у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів. За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій в порядку, що визначається законами.

2. Нормативно-правові акти, що визначають сферу діяльності соціальної політики

Нормативно-правові акти, що визначають сферу діяльності соціальної політики в Україні доцільно розглядати за групами (проте, наведений перелік не є вичерпним).

1 група Міжнародні документи:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю;
- Європейська соціальна хартія (переглянута);
- Декларація з проблем старіння;
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми;
- Європейська декларація по охороні психічного здоров'я;
- Декларація з проблем старіння тощо.

2 група Нормативно-правові документи, що визначають основні соціальні стандарти та нормативи в Україні:

«Про прожитковий мінімум» (1999 р.), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.)

3 група Нормативно-правові документи з питань соціального захисту сімей з дітьми:

- «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.),
- «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.),
- «Про охорону дитинства» (2001 р.).

4 група Нормативно-правові документи, що визначають державні соціальні пільги для громадян та встановлюють механізми їх забезпечення:

- «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.);
- «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1993 р.);
- «Про пенсійне забезпечення» (1991 р.),
- «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (1992 р.),
- «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.)

«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015 р.)

«Про психіатричну допомогу» (2000 р.)

«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» (2004 р.)

5 група Нормативно-правові документи з питань соціального захисту осіб з інвалідністю:

Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні (1991 р.),

Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю (2000 р.),

Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам (2004 р.)

Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні (2005 р.)

6 група Нормативно-правові документи, що регулюють інші питання соціальної сфери:

«Про зайнятість населення» (2012 р.);

«Про соціальні послуги» (2019 р.);

«Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.);

«Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012 р.);

«Про соціальний діалог в Україні» (2010 р.);

«Про охорону навколишнього середовища» (1991р.);

«Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.),

«Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.)

«Про протимінну діяльність в Україні» (2019 р.) та ін.

3. Інституційне забезпечення соціальної політики

Інституційне забезпечення соціальної політики України: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України (Уряд); Міністерство соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба України, Пенсійний фонд України; Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство освіти і науки України; Міністерство молоді та спорту України; Міністерство у справах ветеранів України; Служби у справах дітей та Департаменти соціального захисту населення ОДА; Служби у справах дітей та Управління соціального захисту населення місцевого самоврядування; Центри соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді, територіальні центри соціального обслуговування та інші установи та заклади.

4. Інструменти соціальної політики

Для ефективного здійснення соціальної політики необхідний певний набір інструментів. **Інструменти соціальної політики** – це сукупність важелів, застосування яких спрямоване на комплексне розв'язання соціальних проблем. Виділяють такі інструменти соціальної політики:

оподаткування – це використання, як головного джерела, формування соціальних фондів; введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей, на утриманні яких перебувають важкохворі або інваліди, які потребують постійного

догляду; для членів сімей осіб, які загинули або постраждали під час Революції гідності; для учасників АТО та членів їх сімей; для громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні; для сімей, які всиновлюють, беруть на утримання дитину або людину похилого віку; для безробітних, що починають власний бізнес тощо);

фінансові трансферти – передання на безоплатній та безповоротній основі коштів, товарів, послуг, матеріальних цінностей (права власності) в порядку надання фінансової допомоги та компенсації (пенсій, стипендій, допомог, страхових виплат тощо);

безготівкова допомога – безоплатні ліки; часткове зменшення вартості товарів і послуг; субсидії – адресна безготівкова допомога сім'ї, яка надається на відшкодування витрат з оплати житлово-комунальних послуг, користування житлом або його утримання;

послуги – перекваліфікація на більш популярні спеціальності; догляд на дому за самотніми інвалідами та людьми похилого віку;

консультування, рекомендації, інформування – консультаційні та рекомендаційні програми щодо підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, профорієнтаційне консультування; інформування про наслідки від небажаної діяльності (вживання наркотиків, тютюну, можливі шляхи отримання ВІЛ). Інформаційної підтримки потребують пенсійна реформа, програма адресної допомоги, медична реформа, програма субсидій;

заборона або обмеження певних дій – заборона будь-якої дискримінації (зокрема під час наймання на роботу); заборона або обмеження реклами тютюну, алкоголю;

спеціальні стягнення у вигляді штрафів за соціально небезпечну поведінку (штрафи за паління в громадських місцях);

правові статуси, що мають надавати певні права та визначати обов'язки держави перед їх носіями (статус ветерана війни, ліквідатора аварії на ЧАЕС, безробітного, біженця тощо).